

הדסה קנטור ומלכה מוצ'ניק

שימושי לשון ייחודיים במודעות העדות החרדיות*

א. הקדמה

המהלך בשכונות חרדיות בירושלים או בכני-ברק נחשף למספר רב של מודעות קיר. יש הרואים במודעות אלה, הייחודיות בסגנון, כלי תקשורת עיקרי של העדות החרדיות. לשונן אינה אחידה כל עיקר, וברור כי הדבר תלוי בכותבי המודעות ובתוכן. לפרקים אין שמות המחברים מוזכרים כלל, אך לפי תוכן ולשונן ברור שכותביהן משתייכים לקהילות החרדיות. במחקר הנוכחי נבדקו מאות מודעות¹ שפורסמו בשנים האחרונות כתחומים שונים ובהם מודעות פרסום מסחריות, כרזות על מכירות למטרות צדקה, הודעות על אירועים חברתיים שונים, ענייני כשרות, ובלטות במיוחד מודעות רבות שהן בגדר כתבי פלסתר.

בין המודעות מצויות אזהרות נגד לבוש לא צנוע של נשים – בלשון המודעות "בגדי שחץ" או "תלבושת פרוצה", וכן התקפות נגד חפירות ארכיאולוגיות, הקריות "זוועה", "תועבה", "פורענות". כמו כן נמצאו מודעות רבות נגד "הכלי הטמא" או "כלי המשחית", הלוא הוא הטלוויזיה. אשר לשמות הגנאי המרוכבים ש"זכתה" להם הטלוויזיה, בעצם כבר היו דברים מעולם. במודעות מלפני יובל שנים, מתוך ספרו של בנימין קלוגר,² שאסף בחמישה קבצים מודעות של העדות החרדיות בירושלים במשך מאה שנה, מצויה מודעה המדברת על "מלאך המוות" ועל "המשחית הנורא" רח"ל [רחמנא לצלן], ושם ברור שלא מדובר על הטלוויזיה אלא על הרדיו.

כתבי הפלסתר קרויים כרגיל "פסקוילים", או כפי דוברי יידיש "פסקוילים". המילה פסקויל הגיעה אל היידיש, בתיווכה של הרוסית, מן השם הרומי פסקוינו (Pasquino), אדם שנהג לכתוב דברי ביקורת וסאטירה על האפיפיור. שמו ניתן לטורסו של פסל עתיק שנחשף ברומא בראשית המאה ה-16, ועליו נהגו אנשי רומא להדכיק

* המאמר מבוסס על הרצאה שנשאנו בקונגרס העולמי השנים-עשר למדעי היהדות.

1 אנו מודות לפרופ' מנחם פרידמן מאוניברסיטת בר-אילן, שהעמיד לרשותנו מודעות אלה.

2 קלוגר, תשל"ח-תשמ"ו.

כתבים בחרוזים עליזים ועוקצניים, ומכאן קיבלו כתבי פלסתר את השם הזה בשפות שונות. הפסקווילים, דהיינו כתבי-הפלסתר, מהווים מעין סוציולקט ייחודי, בעיקר בשל ריבוי האמצעים הרטוריים וביטויי הנאצה. נעשו מחקרים חשובים אחדים בתחום המודעות של העדות החרדיות, ובעיקר בידי מנחם פרידמן³ והם עוסקים בתחום ההיסטורי, הסוציולוגי והאנתרופולוגי, אך לשונן הייחודית של המודעות טרם זכתה לבדיקה עניינית כלשהי.

הדובר הישראלי בימינו המושפע מלשון העיתונות ורגיל לכתיבה הנהוגה כיום חש אינטואיטיבית כי לפניו תת-לשון זרה, בשל רקעה התרבותי השונה.⁴ המודעות כתובות בעירוב רבדים ומשלבים, ובהם מבעים מלשון המקרא, הגמרא, לשון ימי הביניים, הלשון הרבנית בת-זמננו, היידיש וכן העברית המודרנית, הכוללת גם את השפה החיה המדוברת. דבר נוסף הבולט לעין הקורא הוא המספר הרב של נוטריקונים, של צירופי לשון ייחודיים ושל תריגות דקדוקיות, בתחומי הלשון השונים – המילון, הצורות, התחביר והכתיב.

ב. ציטוטים מן המקורות⁵

לשונם של מי שחונכו על ברכי המקורות היהודיים, ובעיקר של אלו העוסקים בלימודי קודש בחיי היום-יום, עשירה בציטוטים ממקורות אלו, בין שמדובר בפסוקים מלאים ובין שמדובר כשברי פסוקים. לנדאו⁶ הראתה זאת בלשון הרבנים בני זמננו, ואילו שלזינגר⁷ הדגים את החופעה בכתיבה של מלומדים ושל עיתונאים בעלי רקע דתי. כצפוי, מצאנו שגם המודעות של העדות החרדיות רוויות בציטוטים ממקורות יהודיים שונים.

צירופים ופסוקים מלשון המקרא מובאים תכופות במודעות, פעמים כציטוט ממש, כגון ישראל אשר כך אתפאר (יש' מט, ג), ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמי' יט, ו), ופעמים שלא על-פי הכתוב. כך, למשל, נמצא במודעה נגד אנשי אגודת ישראל "החברים בכנסת המינים... ומכרו את הבכורה עבור נזיד ערשים... התבללו ביניהם ונעשו לגוף אחד כעצם מעצמם וכבשר מבשרם", על-פי הפסוק "עצם מעצמי וכשר מבשרי" (בר' ב, כג). השימוש בפסוקים ובביטויים מן המקורות נעשה תכופות כחלק בלתי נפרד מן הטקסט. כך, לדוגמה, במודעה הזועקת על חילול קברות קדמונים

3 ראה פרידמן, תשל"ח, תשנ"א, 1993.

4 על ההבדל בין לשון החילונים ללשון החרדים ראה ברוך, 2001, עמ' 30-84.

5 הכתיב בטקסטים המצוטטים הובא כבמקור.

6 לנדאו, תשנ"ג, עמ' 50-62.

7 שלזינגר, תשנ"ב, תשנ"ו.

אנו קוראים: "היימצא איש אשר זיק יהדות ואנושות מהבהבים בקרבו ויחטה מול תועבות אלה בעיר עוז לנו". שלוש המילים האחרונות של משפט זה הן ציטוט מישעיה כו, א. בהמשך אותו משפט כתוב: "קִאֵךְ לא תרד עיננו דמעה". כאן יש שילוב של קִאֵךְ, צורת משנה נדירה של הַאֵךְ, המשמשת בלשון חז"ל, "קִאֵךְ אתה קורא" (פאה ה:); ומצויה גם בלשון ימי הביניים. לאחר מכן מופיע לא תרד עיננו דמעה על סמך הנאמר בירמיה ט, יז "תרדנה עינינו דמעה" וכן בקינות.

במודעה אחרת, אף היא בנושא חילול קברים, אנו קוראים: "להחריד מנוחתם של קדישי עליונין להפוך את קברותיהם ... ולפור עצמותיהן הקדושות כדומן על פני השדה". במשפט הזה מופיע הצירוף הארמי "קדישי עליונין", המובא ארבע פעמים בספר דניאל (פרק ז), אך ניתן לשער ששימוש זה הובא על-פי הסליחות ליום השני של עשרת ימי תשובה. בהמשך משולב הניב המקראי "כדומן על-פני השדה" (עפ"י מל"ב ט, יז; יר' ט, כא). כפי שראינו עד כאן, ציטוטים מן המקרא שגורים בפי הכותבים החרדים, שכן הם מופיעים בתפילה. כך, למשל. "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם" (פרשה שלישית של "שמע"), שמקורו בתורה (במ' טו, לט).

ג. חריגות דקדוקיות

חריגות אחדות בכתיבה זו נובעות מזלזול במה שלא מעט חרדים מכנים "דקדוק" (בהגייה מלעילית). פחיתות ערפו של הדקדוק באה לידי ביטוי כבר בכתיבה הרבנית זה מאות בשנים כתגובה על פעילות המשכילים. נצטט כאן מתוך הספר "מעייני גנים" מאת רבי צבי אלימלך מדינוב, אדמו"ר חסידי ידוע מהונגריה ומחבר "בני יששכר". וכך הוא כותב: "... ראיתי שעוררי בדור הזה שרוב הפוקרים מתחכמים לדעתם בחכמת הדקדוק ... ע"כ אני אומר לך בדור הגרוע הזה מהראוי להרחיק את הכנים גם מחכמת הדקדוק ... ויודיעוהו בימי נעוריו מדקדוק הנצרך מאוד דהיינו דגוש ורפה וסגולת אותיות אהו"י ונח ונד ונוכח ונסתר ונפעל פועל עומד ופועל יוצא וניגוני הטעמים וסגולתם, וכשיגדל בדרכי התורה תלמדוהו דעת כל פנות חכמת הדקדוק ...".

חוסר ההקפדה על חוקי הדקדוק בכתיבה הרבנית ובחברה החרדית בכלל כבר נידון במקומות שונים. שכביץ⁸ כותב שלשון זו "... מרושלת, מופקרת כמעט בדקדוקה: יש בה אנארכיה כשימוש הסיזמות העבריות והארמיות, בהתאמת היחידות – השם, הכינוי, התואר והפועל – וכן במין, במספר ובה"א היידוע". במאמרו על לשון השו"ת

8 שכביץ, תשכ"ו-תשכ"ז.

כותב בצר: ⁹ "מקובל שכותבי התשובות לא הקפידו על תקינות הלשון...". פרוש¹⁰ הסיקה במחקרה כי הלשון של החברה היהודית המזרח אירופית במאה הי"ט פעלה לשימור מכון של הבערות בדקדוק על-ידי אי הכללתו בתכנית הלימודים. במבט ראשון התחושה היא שאכן כותבי המודעות אינם מדקדקים בלשונם, אולם בדיקה מעמיקה יותר מגלה כי אין זו הסיבה הבלעדית ל"סטיות". החריגות הדקדוקיות מעוגנות לעתים בלשון המקורות, וקיימות גם סטיות מכוונות של פסוקים כדי להתאימם למטרותיהם. מאחר שאצל חלק ניכר של כותבי מודעות אלה לשון הדיבור היא יידיש, מצויות חריגות הנובעות מהתערבות לשון זו. חריגות נוספות הן פנים-לשוניות, פעמים מתוך גרידה ופעמים מתוך חיקוי הלשון המדוברת הנהוגה כיום ברחוב הישראלי.

הזלזול בדקדוק מתבטא בעיקר בחוסר התאם במין ובמספר, דוגמת חמש עשרה יהודים, ונתפשתה הנגע הטמאה, ימשך המכירה, כל אותן תופעות הגורמת הרס, מאיזה צד שהיא, אל יבחרו פאות נכריות מודרניות ובפרט הארוכים. אחדות מן הסטיות נובעות מגרירה, דוגמת זמן שחיטה היא בין השעות, יפתח עוד כיתת גן, יתקיים אסיפת חיזוק, אך ייתכן שכאן הסיבה היא הכללת צורת הזכר גם לנקבה כשהפועל מקדים את הנושא, וכבר העיר שרביט¹¹ על תופעה זו בלשון חכמים. דוגמה לשימוש בצורת רבים במקום רבות נמצאה במשפט נוטים רבים מן הבנות החרדיות לךבר ה' ותורתו. סיבה נוספת לחוסר התאם במין היא השפעת העברית המדוברת על לשון המודעות, כגון הגרביים הכהות, הגרביים השקופות, אשר הופיעו פעמים רבות בקורפוס שנבדק.

מה שנראה בעיני הדובר הישראלי כשימוש חריג בהתאם במין, מעוגן לפעמים במקורות.¹² דוגמה בולטת לתופעה היא השימוש בשמות עצם מופשטים המסתיימים ב-ות, ומשמשים בלשון זכר, בניגוד למקובל בימינו, כגון הגלות המר, הזכות הגדול, וכן הצירוף המקובל זכותו יגן עלינו, כנהוג בספרות של ימי הביניים. חלק ניכר מן החריגים המעוגנים במקורות מבוססים על השימוש בלשון חז"ל, דוגמת צירופי שם-עצם ושם-תואר על דרך צירוף סמיכות, כגון חילול הנורא, חופש הגדול, שנה החמישית, יהדות החרדית. דוגמה נוספת לחריגה מן הנהוג בלשון ימינו היא שימוש בה"א היידוע לאחר אותיות ככ"ל, כגון להעידון, להשומעים, טבע בהכרץ, המזקת להנוער.

9 בצר, תשנ"ז, עמ' 180.

10 פרוש, תשנ"ז, עמ' 75.

11 שרביט, תשנ"ב, עמ' 59.

12 וכך כותב בצר (שם): "העדר התאם דקדוקי בקטגוריות לשון מסוימות בכתיבה הרבנית אינו מעיד על זלזול בלשון או על אי ידיעתה...".

בין החריגים הבולטים נמצא שימוש בכניינים לא כפי שמקובל בימינו, אף שהם מצויים כך במקורות. כך, למשל, במודעות-אבל רבות מופיע הפתיח "אוי לנו כי הושברנו". פועל זה אינו משמש בעברית החדשה, אך הוא מצוי במקרא בפסוק "על-שבר בת-עמי השברתי" (יר' ח, כא). במודעה של בית חינוך לבנות ששמו "שרה באוהל" נמצאו שתי חריגות מעוררות תשומת לב: "הננו מאפשרים בס"ד לציבור נשי ובנות ישראל להתלמד לשון אבותינו ורבותינו הקד' מדור דור שפת אידיש". פועל זה מופיע בלשון חז"ל, כגון "כותבין מגילה לתיקון להתלמד בה" (יומא לו ע"ב). אותה מודעה מסתיימת במילים "הפרטים יוקבעו לפי ההרשמה", ואף זה מלשון חז"ל, כגון "לידע שהוקבע ראש חודש בזמנו" (סוכה נד ע"ב).

במודעה המזהירה מפני קריאה בעיתונות כתוב: "מה לנו ולפורעי תורה ומוסר אלו הרי צחנתם איומה. וראוי להרחיק מהם ד' אמות וק"ו [קל וחומר] שלא להציץ בהם". פועל זה דומה למצוי בלשון חכמים "הרחק משכן רע" (אבות א, ז). פועל נוסף הופיע במשפט "אינו מדרך הצניעות שאישה תנהיג מכונית", כפי שנמצא במשנה ביצה ד, ה: "אין מנהיגים את הבחמה במקל ביום טוב", וכן בדברי רש"י בשמות ל, לה "מנהיגים את הספינה". גם הפועל להתראות מצוי לא במשמעות המשמשת בימינו, כגון "כסי ראשך שלא יתראה שערך בחוץ", בשימוש דומה למצוי בלשון חז"ל, כגון "אכל ושתה ביום צום אל יתראה בפני הציבור" (תענית י ע"ב).

בתחום התחביר נתקלים תכופות במשפטים שמבניהם זרים בעיני הקורא, כפי שהדבר בא לידי ביטוי במודעה שמחברה הוא הרב לנדאו מבני-ברק, וזה לשונה: אל הצנועות בעירנו: כתב הבית יוסף בורה דעה, אין דרך הצנועים להיות אדום ללבושם. ומכל שכן הרעה אשר נהיתה באחרונה, להוסיף ע"ג בגדיהן, מקומות צבועים בצבעים שונים להדגשה, אשר הוא בגדר כיצור ממש.¹³ הצירוף "להיות אדום ללבושם" מבוסס על הנאמר בישיעה סג, ב "מדוע אדום ללבושך", הנקרא בהפטרה לפרשת ניצבים.

ד. השימוש בנוטריקונים

אחד המאפיינים של הלשון הרבנית הכתובה הוא השימוש הרב בנוטריקונים, ומבחינת כמות ההיקריות ניתן להשוות זאת רק ללשון הצבא.¹⁴ אף שלכאורה מדובר בשני עולמות הרחוקים זה מזה, הצד השווה כיניהם הוא שלפנינו צופן שיודעים לפענח רק יודעי ח"ן.¹⁵ תופעה זו בולטת הרבה יותר בלשון העברית מאשר בלשונות אחרות.

13 תורה לר"ר מרים שלזינגר על שהעמידה לרשותנו מודעה זו.

14 לדיון רחב בתופעה ראה מוצ'ניק, בדפוס.

15 וברור שגם הביטוי ח"ן הוא נוטריקון, שפירושו "חכמת הנסתר" בעולם החרדי, ו"חיל נשים" בעולם הצבאי.

תדמור¹⁶ קובע כי מספרם היחסי של הנוטריקונים באוצר המילים העברי עולה לאין ערוך על מספרם בכל לשון אחרת. נראה כי ההסבר לכך הוא העדר סימון התנועות בכתיב העברי, המאפשר לקורא להוסיף בעצמו את התנועות לראשי התיבות וליצור נוטריקונים כרצונו.¹⁷ תופעה זו מצויה כבר בלשון המשנה והתלמוד, כפי שמעיד רבינוביץ,¹⁸ וייתכן שהחלה להתפתח מתוך רצון להקל על הזיכרון.¹⁹ מציאת התופעה בלשון המקורות עשויה להסביר את ריבוי השימוש בנוטריקונים בלשון החרדים.

בבדיקת קורפוס המודעות של העדות החרדיות נמצאו מאות דוגמות של נוטריקונים, ורבות מהן אינן בשימוש בלשון הכללית. נדגים זאת באמצעות קטע רצוף, ובו נוטריקונים וקיצורים רבים בזה אחר זה: בת הרב החסיד המפו' [המפורסם] מזקני וחשובי אנ"ש [אנשי שלומנו] ותלמידי כ"ק [כבוד קדושתו] אדמו"ר [אדונו מורנו ורבנו] ציס"ע [צדיק יסוד עולם] זי"ע [זכותו יגן עלינו] ולהבדיל בין חיים לחיים [כבוד קדושתו] אדמו"ר [אדונו מורנו ורבנו] מרן הגה"ק [הגאון הקדוש] שליט"א [שיחיה לאורך ימים טובים אמן], מוה"ר [מורנו הרב] ... זצ"ל [זכר צדיק לברכה] אלמנת הרה"ח [הרב החסיד] המפו' [המפורסם] מחשובי אנ"ש [אנשי שלומנו] ותלמידי כ"ק [כבוד קדושתו] מרן ציס"ע [צדיק יסוד עולם] זי"ע [זכותו יגן עלינו] ולהבדיל בין חיים לחיים [כבוד קדושתו] אדמו"ר [אדונו מורנו ורבנו] הגה"ק [הגאון הקדוש] מרן שליט"א [שיחיה לאורך ימים טובים אמן], מוה"ר [מורנו הרב] ... ז"ל [זכרונו לברכה].

בקטע שהובא לעיל נמצאו לא פחות מעשרים ושישה נוטריקונים וקיצורים בתוך מודעה אחת בלבד, ואחרים מהם אף חזרו על עצמם. לא ניתן להסביר את התופעה רק כרצון לקצר בדברים, אלא כנוהג מקובל. אילו רצו לקצר, יכלו לוותר על חלק מן המאייכים, הנראים לקורא מחוץ לקהילות אלו מופרזים ומיותרים. אולם הציבור החרדי רגיל להשתמש בתארים רבים, הכוללים דברי שבח והענקת כבוד לאישים שונים, בין בחייהם ובין לאחר מותם.²⁰ ויתור על נוהג זה עלול היה לפגוע במרקם החברתי הייחודי של העדות החרדיות.

16 תדמור, תשמ"ח, עמ' 232-233.

17 ראה על כך גם רבקאי, תרצ"ז, עמ' 160.

18 רבינוביץ, תשי"א, עמ' 91-92.

19 ראה לעניין זה ינאי ועופר, תשנ"א, המדגימים את קיום התופעה מאז לשון התנאים, האמוראים, בעלי המסורה, כתבי הרב סעדיה הגאון, ספרי המדקדקים מימי הביניים ועד לשון ימינו. הדוגמה הבולטת היא הסימן דצ"ך עד"ש באה"ב למכות מצרים.

20 ראה על כך בהרחבה מוצניק וקנטור (תש"ס).

ה. השימוש ביסודות שאולים

סוגל סגנוני בולט של הלשון הרבנית, המצוי במודעות שבדקנו, הוא שזירת יסודות ארמיים לתוך הטקסט העברי – מתוך לשון התלמוד ותכופות מתוך לשון התפילה. השפעת לשונות זרות על העברית מופרת בכל רובדי הלשון, מתקופת המקרא ועד ימינו. לשון חכמים קלטה מילים זרות רבות, ובמיוחד מן הארמית ומן היוונית, כפי שמעידים קוטשר, בנרוד ושרביט.²¹ מכיוון שהלשון השגורה בפי החרדים מושגת בעיקר על לשון חכמים, לא מפתיע השימוש הרב שהם עושים ביסודות מן הארמית, בין שמדובר בשאלת מילים ממש, בין בצורני דקדוק.

בקורפוס שבדקנו נמצאו דוגמות רבות למילים ארמיות, כגון עקיבתא דמשיחא, קרתא דשופריא, ארעה קדישא, איפרוש מאיסורא, מזונא רויחא ועוד. לעתים קרובות משמשת הארמית במילית השעבוד ד' ובסופית הריבוי –ין המצטרפות למילים עבריות, דוגמת דבני ברק, דהעדה החרדית, דחסידי סאטמר, ריקודין קדישין. פעמים אחרות ניתן למצוא משפטים שלמים הכתובים בארמית בתוך טקסט עברי. במודעה שנושאה אזהרה גדולה מפני קבלת מענקים ממשרד החינוך עבור תלמודי תורה כתוב: "אַנְן שְׁלִיחוּתֵיהוּ דְגְאוֹנֵי קְדָמָי צְדִיקֵי עוֹלָם קָא עֲבְדִין", שתרגומה הוא 'אנחנו את השליחות של הגאונים הקדמונים צדיקי עולם עושים'. ודוגמה נוספת מתוך מודעת אבל: "האי גְבָרָא נְקָא נִיקְיָא שְׁיָף עֵייל שְׁיָף נְפִיק נְגִיס בְּאִרְיָא תְדִיָא (סנהדרין פח ע"ב; 'זה האיש הגדול והיקר, כפוף נכנס וכפוף יוצא, לומד בתורה תמיד)', והכוונה להבליט את מידת צניעותו הרבה של הנפטר. יסודות יווניים שבלשון חז"ל אף הם שזורים במודעות, כגון פלטרין ('ארמון', 'היכל') וכן אנדרלמוסיא המשמשת גם בלשון הספרות בימינו.

מילים בין-לאומיות המקובלות בעברית בת-זמננו נמצאו גם במודעות החרדים, כמו למשל קסטות, לורדים, סטים, צ'רטרים, קואליציה, ארכיאולוגיה, קורספונדנציה אורגינלית, סדיסטית. דוגמה לריבוי שאילות מילוניות נמצאה במודעה לפרסום נסיעה לירדן, הכוללת ביקור בעקבה, בפטרה ובקבר אהרן הכהן. המודעה כתובה רובה ככולה בלשון מודרנית, אך מעניינות דווקא החריגות שבה. מטרת הנסיעה מוגדרת "לרגל היארצייט יום ההילולא" לאהרן (שילוב של יידיש וארמית), ועל יום זה נאמר שהוא "היארצייט היחיד שמובא בתורה ככתוב 'בראשון לחודש החמישי'". בדיקת המקור מגלה כי כתוב "דימת שם בשנת הארבעים... באחד לחדש" (במד' לג, לח). שיבוש זה של הפסוק מקורו ככל הנראה בהשפעת הלשון המדוברת בימינו.

21 קוטשר, 1982, עמ' 52-53, 71-76; בנרוד, תשל"א, עמ' 127-152; שרביט, תשנ"ב, עמ' 70-71.

היידיש משמשת כידוע כשפת הדיבור במרבית הקהילות החרדיות, ועל כן לא פלא שהיא השפיעה גם על הכתיבה בעברית, אם כי להפתעתנו לא במידה משמעותית. מילים בודדות שולבו במודעות אל תוך הטקסט העברי, ובהן שטיבל, יארצייט, קינדערגארטען, מאדע, געוואלד. לעתים קרובות משתמשים בכתיב הנוהג ביידיש, בעיקר לשמות משפחה, כגון עהרליך, שרייבער וראבינאוויטץ, וכן במילים בין-לאומיות כגון טעלעוויזיאן ו-סעטן של מחזורים וחומשים. ומעניינת במיוחד המילה בלאַמבע, במשפט "יש עליהם בלאמבע עם החותמת שלנו", כלומר הכוונה ל"פלומבה", חותמת הקשורה בעופרת, אך נראה שהכתיב "בלאמבע" מעיד על השפעת הערבית והפיכת הפ"א לכי"ת.²²

דוגמה מאלפת לשילוב יסודות מהיידיש נמצאה במודעה שכותרתה "בואו והצטרפו למבצעי פסח! הגיע משלוח נוסף לחג – בעקישטשעס". שם המותג המתפרסם הוא "כתר", אך באנגלית מופיע השם Kesser על-פי ההגייה האשכנזית. זוהי מודעה של "מרכז הבעקישטשעס והחליפות האמריקאיים", וקורא ישראלי שאינו מצוי במינוח היידישאי הזה, לא יבין כלל במה מדובר. הארקאווי²³ מתרגם לעברית את המילה בעקשע (ולא בעקשטשע) כך: "אדרת שער גדולה". במילונו של ויינרייך²⁴ מצאנו תחת הערך בעקשע "קאפאָטע או קאפעטע"; ותחת הערך קאפעטע כתוב: "gabardine, long coat traditionally worn by observant Jews" (מעיל ארוך שנוהגים ללבוש יהודים חרדים).²⁵ המילה הרשמית למעיל המדובר היא "בעקשע", ואילו צורת הכתיב "בעקשטשע" ('טש' במקום 'ש') מעידה על הגייה בדיאלקטים מסוימים של היידיש.²⁶ השם הופיע תחילה ברבים, אך בהמשך מוצע בעקישטשעס פרחוני או חלק, כלומר יש כאן שימוש בצורת רבים עבור יחיד.²⁷ עוד מעניין שבמודעה מוצעים בדי איכות ללא צ'פים, כלומר ללא חוטים פרוזים, על-פי הפועל "טשעפען" ביידיש (למשוך), אף שהצורה מופיעה במקרה זה דווקא בכתיב עברי (צ' ולא טש).

22 השפה הערבית הייתה נפוצה בירושלים לפני עשורים אחדים והשפיעה על יהודי המקום, שאף דיברו בה.

23 הארקאווי, 1925.

24 ויינרייך, 1968.

25 מעניין כי ב"סוחר מוונציה" מאת שייקספיר אומר שילוק לאנטוניו: "You spat on my Jewish gabardine" או בתרגומו ליידיש של באושאווער, 1925: "איהר שפייט אויף מיין יידישער קאפאָטע" (או כפי שמפרש ויינרייך לעיל – בעקשע).

26 תופעה דומה קיימת במילה "בלינצעס", שבדיאלקטים אחדים הפכה ל"בלינצ'עס", וכך היא מקובלת כיום ברחוב הישראלי.

27 בדומה לנהוג בעברית הישראלית במילים זרות אחדות כגון קליפס, בנקס או בוקס.

ו. שילוב העברית הישראלית בצד המקורות

עד כה תוארו תופעות שהן ייחודיות ללשון מודעות החרדים ומבדילות אותה מן הלשון הישראלית המקובלת,²⁸ באופן שניתן לקבוע כי מדובר בסוציולקט מיוחד. עם זאת, בדיקתנו העלתה כי בלשון זו משולבים גם יסודות מן העברית הישראלית העכשווית, הכולטים במיוחד בכואם בצד פסוקים מן המקורות. במודעות אלו שולבו מילים וצירופים, ובעיקר צירופי הפלגה, השכיחים מאוד בלשון הפרסומת בימינו, דוגמת: מהפך, מבצע ענק, מחירים מדהימים, רושם כביר, מפגן אדיר. מילים מסוג זה יוצרות לעתים קרובות תחושה מוזרה בשל עירוב המשלבים. גם כאשר המודעה כולה נראית בעינינו ככתובה בעברית ישראלית אופיינית, עשויים להתערב בה יסודות שאינם שייכים למשלב הדיבור של התכרה הכללית. כך נמצא, למשל, במודעה המפרסמת "מופע להטוטים של דובי והשימפנזה". זהו שם שיכול היה להתאים לכל אוכלוסייה, אך בראש המודעה מופיע הפתיח "מנפלאות הבורא". הצירוף של "נפלאות הבורא" בצד "להטוטים" הוא בלתי צפוי, והדבר נובע ממתן הכשר לחזות במופע, כדי שלא ייחשב חלילה ל"מושב לצים".

במודעת תעמולה לבחירות, שהפתיח שלה הוא "כל קול לפרס הוא קול נטו למרצ", כתוב בהמשך כך: "ללא אקדמות מילין" (עפ"י תחילת פיוט לשבועות) "ועשית ככל אשר יורוך" (על-פי ושמרת לעשות ככל אשר יורוך, מתוך דב' יז, י). במודעה אחרת לפרסום "מסחטה מיוחדת", שבהמשך היא נקראת "מסחט", מופיעה רשימה של "כמה מעלות טובות לימצילי" על-פי "כמה מעלות טובות למקום עלינו" בהגדה של פסח. במודעות אלו אנו רואים שילוב של העברית הישראלית החיה והתוססת עם צירופים מן ההוויי החרדי, הכוללים ציטוטים מן המקורות.

ז. סיכום

כפי שהראינו, לשון המודעות של העדות החרדיות מהווה מעין עירוב של רבדים ומשלבים. הדבר בא לידי ביטוי מחד גיסא בשימוש בלשון מקורותינו העתיקים, המייצגים את המשלב הגבוה, ומאידך גיסא בשימוש בעברית הישראלית בת-זמננו, הכוללת גם את משלב הדיבור היום-יומי. לא רק אוצר המילים ייחודי בלשון זו, אלא גם השימוש במבנים דקדוקיים ותחביריים. בדומה לנהוג בעברית הישראלית, נמצאה גם כאן השפעה של לשונות שונות, אך במקרה שלפנינו בולטת במיוחד השפעת

28 הדבר תואם מבחינה זו את אבחנתו של אדם ברוך, 2001.

הארמית והיידיש. אפיוני לשון המודעות ייחודיים לקהילות החרדיות, ולכן רבים מן הקוראים הישראליים יתקשו לעתים להבין את הכתוב, בשל העדר הידע הפרגמטי.

אזכורים ביבליוגרפיים

1925	באושאווער (מתרגם), דער קאופמאן פון ווענעטיק, ניו-יאָרק 1925	באושאווער, 1925
א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים, תל-אביב תשל"א, כרך א', עמ' 152-127		בנדויד, תשל"א
צ' בצר, "ענייני דקדוק בשו"ת גודע ביהודה", אסופות ומבואות בלשון ב: אסופת זיכרון לשושנה בהט, בעריכת מ' בר-אשר, ירושלים תשנ"ז, עמ' 189-179		בצר, תשנ"ז
א' ברוך, בתום לב, ירושלים 2001, עמ' 84-30		ברוך, 2001
א' הארקאווי, יידיש-ענגליש-העברעאישער ווערטערבוך, ניו-יאָרק 1925		הארקאווי, 1925
א' ויינרייך, מאָדערן יידיש-ענגליש ווערטערבוך, ניו-יאָרק 1968		ויינרייך, 1968
י' ינאי וי' עופר, "וסימנך": סימנים בלשון העברית, לשוננו לעם מב:ד (תשנ"א), עמ' 145-142		ינאי ועופר, תשנ"א
ר' לנדאו, "הציטוט כטכניקה רטורית בנאומיהם של רבנים בני זמננו", עם וספר ח (תשנ"ג), עמ' 62-50		לנדאו, תשנ"ג
מ' מוצ'ניק, "היבטים מורפו-פונמיים של הנוטריקון בעברית בת-ימינו", בלשנות עברית 54 (ברפוס)		מוצ'ניק, ברפוס
מ' מוצ'ניק וה' קנטור, "תארים ייחודיים לנשים ולגברים במודעות החרדים", בלשנות עברית 25 (תש"ס), עמ' 60-53		מוצ'ניק וקנטור, תש"ס
א' פרוש, "מבט אחר על חיי העברית ה'מתה' – הבערות המכוונת בלשון בחברה היהודית המזרח אירופית של המאה הי"ט והשפעתה על הספרות העברית וקוראיה", אלפיים 13 (תשנ"ז), עמ' 106-65		פרוש, תשנ"ז
מ' פרידמן, חברה ודת – האורטודוקסיה הלא ציונית בארץ-ישראל, ירושלים תשל"ח		פרידמן, תשל"ח
מ' פרידמן, החברה החרדית – מקורות, מגמות ותהליכים, ירושלים תשנ"א		פרידמן, תשנ"א
M. Friedman, "The Ultra-orthodox and Israeli Society", <i>Whither Israeli?</i> , ed. K. Kyle and J. Peters, London 1993, pp. 177-202		פרידמן, 1993

שימושי לשון ייחודיים במודעות העדות החרדיות

Y. Kutscher, <i>A History of the Hebrew Language</i> , Jerusalem 1982, pp. 52-53, 71-76	קוטשר, 1982
ב' קלוגר, ירושלים שכונות סביב לה, ירושלים תשל"ט	קלוגר, תשל"ט
ב' קלוגר, מן המקור, ירושלים, א (תשל"ח), ב (תש"ם), ג (תשמ"א), ד (תשמ"ה), ה (תשמ"ז)	קלוגר, תשל"ח-תשמ"ז
מ' רבינוביץ, "חלקם של ראשי התיבות בלשון העברית ובהבנת מקורות ספרותיים", לשוננו יז (תשי"א), עמ' 90-94	רבינוביץ, תשי"א
י' רבקאי, "לשאלת חוסר סימני תנועות בכתיב העברי והשפעתו על הנטייה לנוטריקון", לשוננו ח (תרצ"ז), עמ' 156-176	רבקאי, תרצ"ז
ב' שכביץ, "ארבע לשונות", מולד כ"ד (תשכ"ו-תשכ"ז), גיליון 2, עמ' 242-232	שכביץ, תשכ"ו-תשכ"ז
י' שלזינגר, "רכיבי סגנון של לשון מלומדים", ביקורת ופרשנות 28 (תשנ"ב), עמ' 142-147	שלזינגר, תשנ"ב
י' שלזינגר, "המשלב בקודש-ובחול", ספר הדסה קנטור: אסופת מחקרים בלשון, בעריכת א' רודריג שורצולד וי' שלזינגר, רמת-גן תשנ"ו, עמ' 215-227	שלזינגר, תשנ"ו
ש' שרביט, פרקים בתולדות הלשון העברית, תל-אביב תשנ"ב, יחידה 3, עמ' 59, 70-71	שרביט, תשנ"ב
א' תדמור, "הנוטריקון בעברית הישראלית", לשוננו לעם לט: ט-י (תשמ"ח), עמ' 225-257	תדמור, תשמ"ח